

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

בישול גוי באבקה להכנת פירה ומנה חמה

א. בישולי גוים באבקה להכנת 'פירה' ו'מנה חמה'

הפוסקים דנו מה הדין כאשר בישול הגוי הוא בשלבים הראשונים של הכנת המאכל, והמאכל צריך עוד תיקון לאחר בישול הגוי.

השאלה מתבטאת למעשה בבישול גוי של אבקה להכנת פירה ובמנה חמה. בתהליך הייצור של פירה ומנה חמה מבשלים בשלב ראשון את החומרים (חלקם עד שיעור בן דרוסאי וחלקם יותר), אחר כך מייבשים אותם ומשווקים אותם באופן זה כך שבהוספת מעט מים רותחים המאכל מוכן תוך כמה דקות.

מה הדין כאשר שלבי הייצור במפעל נעשים ע"י גוי, ומה הדין כאשר ההכשרה לאכילה (הוספת המים) נעשית על ידי גוי?

בשאלה הראשונה זכינו לתשובות משני ראשי ישיבת מרכז הרב, הגר"ש ישראל זצ"ל (שמחר יום שישי יום הזכרון העשרים לפטירתו) ומו"ר הגר"א שפירא זצ"ל, אשר שניהם פסקו להיתר. סיבת ההיתר היא מפני שבשו"ת אבקת רוכל כתב הבית יוסף שאם מייבשים את המאכל אחרי שהגיע לשליש בישול, בטל שם הבישול הראשון ואין בזה בישול גוים¹.

ב. גוי שהכשיר 'מנה חמה' לאכילה

לפי האמור לעיל, יש לאסור במקרה בו הגוי הוסיף את המים והכשיר את 'מנה חמה' לאכילה. שהרי, כשהתרנו בשאלה הראשונה, כשבמפעל כל העובדים גוים והם בשלו, יסוד ההיתר היה שהבישול הראשון הסתלק מאחר וייבשו את המאכל ואינו ראוי לאכילה כמו שהוא, ועל פי זה הוספת המים ל'מנה חמה' היא בישולה ויש לאסור.

אמנם, מכמה מקורות משמע שעירווי לא נאסר בדין בישולי גוים, ועל כן למעשה נראה שיש להתיר. [אך בשבט הלוי משמע לכאורה שמחמיר וסובר שגם עירווי נאסר בבישול גוי ולפי זה המחמיר אינו מן המתמיהים]².

מקורות והערות

1. נחלקו הראשונים מה הדין כאשר לא כל הבישול נעשה על ידי גוי, אלא חלקו בידי גוי וחלקו בידי ישראל.

מקור המחלוקת הוא בגמרא עבודה זרה (לח א) "אמר רב יהודה אמר שמואל הניח ישראל בשר על גבי גחלים ובא עובד כוכבים והפך בו מותר היכי דמי אילימא דאי לא הפך ביה הוה בשיל פשיטא אלא לאו דאי לא הפך לא הוה בשיל אמאי מותר בישולי של עובדי כוכבים ניהו לא צריכא דאי לא הפך הוה בשיל בתרתי שעי והשתא קא בשיל בחדא שעתא מהו דתימא קרובי בישולא מילתא היא קמ"ל והאמר ר' אסי א"ר יוחנן כל שהוא כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישולי עובדי כוכבים הא אינו כמאכל בן דרוסאי יש בו משום בשולי עובדי כוכבים התם כגון דאותביה בסילתא ושקליה עובד כוכבים ואותביה בתנורא תניא נמי הכי מניח ישראל בשר על גבי גחלים ובא עובד כוכבים ומהפך בו עד שיבא ישראל מבית הכנסת או מבית המדרש ואינו חושש שופתת אשה קדירה על גבי כירה ובאת עובדת כוכבים ומגיסה עד שתבא מבית המרחץ או מבית הכנסת ואינה חוששת איבעיא להו הניח עובד כוכבים והפך ישראל מהו אמר רב נחמן בר יצחק ק"ו גמרו ביד עובד כוכבים מותר גמרו ביד ישראל לא כ"ש איתמר נמי אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן ואמרי לה אמר רב אחא בר בר חנה א"ר יוחנן בין שהניח עובד כוכבים והפך ישראל בין שהניח ישראל והפך עובד כוכבים מותר ואינו אסור עד שתהא תחלתו וגמרו ביד עובד כוכבים"

ונחלקו הראשונים אם מה שכתוב בגמרא הפירוש הוא שהגוי מזיז את הגחלים מצד לצד או שמזיז את הבשר על הרשת ומקרב אותם לגחלים. ומעיר הב"י (סי' קיג) שבכל מקרה אם הרים הגוי את הבשר מעל הגחלים נעקרה ההנחה של היהודי ואסור (אמנם עיין בדרכי תשובה סי' קיג ס"ק נז שכתב בשם הגהות יד שאול שאם ההסרה היא חלק ממעשה הבישול, לדוגמא הכנת מוקפצים, זה לא נחשב הסרה ומותר).

והגדר בו מעשי הגוי מועילים לאיסור הוא כאשר המאכל לא התבשל ביד היהודי עד שיעור בן דרוסאי, אך אם התבשל ביד היהודי כשיעור בן דרוסאי אין איסור אם המשיך הגוי אחר כך ואפילו סילק. שכך מפורש בגמרא הנ"ל "אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן כל שהוא כמאכל בן דרוסאי אין בו משום בישול עכו"ם".

ואע"פ שבהלכות שבת הביא הב"י (או"ח סי' רנד) מחלוקת ראשונים מהו גדר בן דרוסאי, לשיטת הרמב"ם חצי בישול ולשיטת רש"י שליש בישול, ושם פסק כשיטת הרמב"ם, כאן פסק שהגדר הוא שליש בישול כשיטת רש"י מאחר ובישולי גוים הם איסור דרבנן ויש להקל בהם.

[ולכאורה לפי זה במקרה הפוך בו בישל הגוי שלשיטת הב"י (המבוארת לקמן) שאם בישל עד מאכל בן דרוסאי יש בזה בישולי גוים אפילו אם הישראל יסיים ואם בישל פחות מבן דרוסאי אין בזה בישול

גוי, יש להקל שכן דרוסאי יהיה חצי בישול כשיטת הרמב"ם, וזכיתי לכיין בזה לדברי הדרכי תשובה (ס"ק סא). שבת וראיתי שייטכן והדבר מדוקדק קצת בלשון השו"ע שנביא לקמן, שבסע' ח כשדיבר על בישול ישראל בתחילה ביאר שגדר מאכל בן דרוסאי הוא שלישי בישול, אך בסע' ט כשדיבר על מקרה שבישל הגוי תחילה סתם ולא פירש כמה הוא מאכל בן דרוסאי. בפשטות אחר שהזכיר בסע' ח שוב אין לו להזכיר בסע' ט, אך יש לדקדק למה לא הזכיר רק בסוף הדין שהגדר הוא שלישי בישול? היה לו לכתוב את השיעור אחרי שיבאר הדין, שבישראל מתחיל עד בן דרוסאי שרי ובגוי בכה"ג אסור ושיעור בן דרוסאי הוא שלישי בישול, ומזה שלא עשה כך והפסיק באמצע הדברים יש קצת דקדוק כדברינו שבבישל גוי תחילה מקלים עד חצי בישול].

וכתב הרשב"א (תורת הבית הקצר ב"ג ש"ז) שגם באופן בו הגוי בישל עד בן דרוסאי והישראל סיים את הבישול, התבשיל נאסר לפי שהגדר הקובע הוא בן דרוסאי. מאידך לשיטת הרא"ש (ע"ז פ"ב ס' לב) רק להקל אמרו שכן דרוסאי הרי הוא כמבושל בבישול גוי ולא להחמיר. והב"י כתב על הרא"ש ששיטתו היא שטת יחיד והלכה כרשב"א, אך רמ"א בדרכי משה (ס"ק ח) תמה על דבריו שהרי הוא עצמו הביא ראשונים רבים הסוברים כרא"ש, בניהם מהר"ם, רבינו פרץ והמרדכי. והביא שכך פסק האיסור והיתר ושכך המנהג להקל.

ואכן להלכה נחלקו בזה השו"ע ורמ"א (ס' קיג סע' ט). פסק השו"ע "אם בשלו כמאכל בן דרוסאי וגמרו ישראל יש לאסור אלא אם כן הוא ערב שבת או ערב יום טוב או שיש הפסד מרובה בדבר" אך רמ"א פסק "ויש מתירין בכל ענין וכן נוהגין".

ובפתי תשובה (ס"ק ד) הביא מהשל"ה הקדוש שיש להחמיר כמהרש"ל שסובר שאחרי שבישל הגוי בן דרוסאי לא מועיל בישול ישראל.

לפי זה בשאלה בה אנו עוסקים, בישל גוי מנה חמה במפעל או תפוחי אדמה להכנת פירה במפעל, ואחר כך יבשו אותם והיהודי מכשיר אותם לאכילה בביתו, מאחר ובמפעל המאכלים מגיעים לבן דרוסאי, לדעת השו"ע יש להחמיר ולדעת רמ"א מותר.

אלא שמו"ר ראשי ישיבת מרכז הרב, הגאונים הרב ישראלי זצ"ל והרב שפירא זצ"ל, שניהם כאחד הביאו בתשובתם לשאלה זו מדברי הב"י עצמו בתשובותיו (שו"ת אבקת רוכל ס' ל) שם נשאל "למדנו רבינו חטים ששולקים אותם הגויים עד שמגיעים למאכל בן דרוסאי וחוזרים ומייבשים אותם כדי לעשותן גריסין ושוב אינם נאכלים אלא ע"י בישול אחר מוקימנא להו למאכל בן דרוסאי או דילמא כיון שנתייבשו כולי האי חזרו להתירן הראשון?"

והשיב הב"י "ובכה"ג נראה לומר בנ"ד דכיון דאיסורא דרבנן היא ויש מתירים הני חטים כיון דמתייבשין כ"כ דאינם נאכלים אלא ע"י בישול אחר והבישול הא' אינו ניכר בהם מותרים ואפשר שאפילו האוסרים בתבשיל יתירו באלו החטים כיון שאינן נאכלין אלא ע"י בישול מחדש".

והגר"ש ישראלי זצ"ל (תחומין יז עמ' 359) דקדק בדבריו שלא דווקא בבישול כבן דרוסאי, אלא אפילו בבישול גמור, אם מיד אחרי הבישו מייבשים אותו באופן שמוכח שהבישול לא היה להכינו לאכילה כמו שהוא אלא רק אחר מעשה נוסף, מותר ואין בזה משום בישולי גוים.

והגר"א שפירא זצ"ל (עמ' 97 בקונטרס נשמת דורות שנדפס לע"נ הבחור הקדוש דורות מהרטה הי"ד מנרצחי הפיגוע בישיבת מרכז הרב) העלה גם הוא להיתר מכח תשובת אבקת רוכל הנ"ל ודקדק גם כן כדקדוקו של הגר"ש ישראלי זצ"ל.

2. האם עירוי נאסר בדין בישולי גוים? מאחר ולא מצאתי מי שמדבר על זה בפירוש צריך להביא ראיות אפשריות בזה.

ראייה ראשונה בירושלמי ע"ז (פ"ב סוף ה"ח) "חלוט שלהן מהו נישמענה מן הדא רבי אמי סלק עם רבי יודן נשיא לחמתא דגדר והתיר חלוט שלהן. רבי בא בר ממל בעי מה בין חלוט לתורמוסין א"ר יוסי חלוט מחוסר מעשה ידי האור הוא תורמוסין אינן מחוסר מעשה ידי האור הוא". ופירש בפני משה "חלוט הוא מים רותחין על גבי הקמח כדתנן פ"ק דחלה החליטה ב"ש מחייבין ובית הלל פוטריין... חלוט מחוסר מעשה ידי האור הוא כלומר שמחוסר הבישול ביד הנכרי שהרי מים הרותחין שלהם אין בהן משום בישולי נוכרים וכשהוא נותן על גבי קמח אין אחר כך מעשה ידי האור ביד הנכרי". פשט הדברים הוא שמה שכתב הפני משה "וכשהוא נותן" הכוונה לגוי, משמע ששעירוי אינו כבישול. אולם בדוחק אפשר לבאר "כשהוא נותן" הכוונה ליהודי ואם היה הגוי נותן היה נאסר ועירוי כבישול.

ראייה שנייה מדברי הריטב"א שבמחלוקת חזקיה ור"י בע"ז (לח ב) פירש שהמחלוקת אינה אם במליחה יש בישול גוי, אלא מחלוקתם היא שאחרי המליחה חזר ובשלו, לחזקיה שרי לפי שעל ידי מליחתו היה נאכל כמו שהוא חי ולר"י אסור מאחר ולא היה נאכל כמו שהוא חי אלא על ידי הדחה עת"ד, הרי שעל אכילת הדגים בעודן חיים על ידי הדחה לא חלקו ולכו"ע שרי, ואם הדחה היא במים חמים בעירוי מכ"ר, ראייה שלא אסרו עירוי בבישול גוי. אך יש לדחות שמא דברו באופן שהישראל מדיח את הדג וכל מה שעשה הגוי היה ר/ק המליחה.

ראייה שלישית בספר איסור והיתר הארוך (שער מג סע' יח) כתב "וכתב עוד בסמ"ק ובסמ"ג ומה שאנו אוכלין שמן של זתים שקונין מהא"י אעפ"י ששופכין עליהן מים רותחין כשמתקנין אותו כדי להוציא כל השמן מהזית ר' יהודה הנשיא וב"ד נמנו עליו והתירוהו. ומפרש משום שסתם כלי של א"י אינו ב"י ונטל"פ מותר בדיעבד והרמב"ם מפרש מטעם דזתים נאכלין כשהן חיים. ומסיק ומשום גיעולי א"י ליכא מפני שהבשר פוגם את השומן ומסריח". ולכאורה עולה שלשיטת הרמב"ם עירוי אסור בבישול גוי, שאל"כ מדוע הוצרך לטעם דנאכלים כמות שהם חיים? מאידך מדברי הסמ"ג והסמ"ק כמעט מפורש שאינם חוששים לזה, שדנו רק מצד גיעולי גוים ולא מצד בישולי גוים.

אך האמת היא שהרמב"ם דיבר על שמן שבושל ולא על שמן שעירו עליו מכלי ראשון כמואר בדבריו (הל' מאכלות אסורות פי"ז הל' כב) "ואפילו נתבשל השמן הרי זה מותר, ואינו נאסר לא מפני בישולי עכו"ם מפני שנאכל כמות שהוא חי וכו'" ושוב אין ראייה שיש מי שאוסר. מכל הראיות האלו משמע בפשיטות שעירו נאסר בגזירת בישולי גוים. אלא שבשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' מד) כתב לאסור נס קפה שהכינו גוי ומשמע שלשיטתו עירו כבישול ואסור. אמנם שמעתי ממורי הוראה מובהקים שיש להקל בזה.

התורה החמירה באיסור אכילת שרצים, שקצים ורמשים יותר משאר איסורי האכילה. החומרה מתבטאת בשני דברים.

א. האיסור מוזכר שמונה פעמים (כפי שיבואר להלן).

ב. התורה קשרה בין האיסור ליציאת מצרים.

שלוש סיבות לחומרה יתירה זו:

- א. בהימנעות משקצים ורמשים ניכר ההבדל שבין ישראל לעמים יותר מבשאר איסורי מאכלות¹.
- ב. שקצים ורמשים קרובים לאדמה, והדבר מרמז על דרגתם החומרית הנמוכה ועל השפעתם השלילית בנפש האדם ששואפת לגדולות².
- ג. מאחר ואיסור זה מצוי מאד. "ואי אפשר להזהר מלהכשל בהם אם לא בזהירות גדולה. לפיכך הוצרך הכתוב לזרז ביותר ולהרבות לאוין"³ (לשון הפרי חדש)

מקורות והערות

1. התורה הקדושה (ויקרא יא מד - מה) קישרה בין איסור אכילת שרצים לבין יציאת מצרים: "כי אני ה' אלקיכם והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ. כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים והייתם קדשים כי קדוש אני". מה הקשר? למה איסור אכילת שרצים קשור ליציאת מצרים?

במסכת בבא מציעא (סא ב) שאל רב חנינא מסורא את רבינא: "יציאת מצרים דכתב רחמנא גבי שרצים למה לי? אמר ליה אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא שהבחנתי בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור אני עתיד ליפרע ממי שמערב קרבי דגים טמאין בקרבי דגים טהורין ומוכרין לישראל". רב חנינא מסורא לא הסתפק בתשובה זו, הייתה לו עוד קושיה. למה התורה השתמשה במונח 'המעלה אתכם מארץ מצרים' ולא אמרה המוציא אתכם מארץ מצרים כמו שכתוב בדרך כלל (עיין תורה תמימה על הפסוק)? על זה ענה רבינא: "דתנא דבי רבי ישמעאל- אמר הקדוש ברוך הוא אילמלא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים דיי". דווקא באיסור שרצים התורה קוראת ליציאת מצרים עלייה, כי ההימנעות מאכילת שרצים היא מעלה יתרה של ישראל על פני האומות, בה הבדלנו ה' יתברך ובה אנו מעולים מהם, לכן שייך לומר באיסור זה לשון עלייה.

בבן יהוידע (בבא מציעא סא ב ד"ה אלמלא) מבאר את הגמרא על פי החיד"א. בירושלמי (ברכות פ"ט הל' ב) מסופר: "אלוהו זכור לטוב שאל לרבי נהוריי, מפני מה ברא הקדוש ברוך הוא שקצים ורמשים בעולמו? אמר לו לצורך נבראו- בשעה שהבריות חוטאין הוא מביט בהן ואמר מה אלו שאין בהן צורך הרי אני מקיימן אלו שיש בהן צורך לא כל שכן".

ומבאר הבן יהוידע "וכל זה הקל וחומר שיש בו סנגוריה לישראל, הוא רק אם ישראל יהיו נבדלין משקצים ורמשים דאז נמצא אין בהם צורך, אבל אם אין נבדלים מהם הרי יש בהם צורך דאוכלים אותם ובטל אותו קל וחומר". הימנעות מאכילת שרצים מצילה את ישראל מהפורענות, לכן דווקא באיסור זה כתבה התורה 'המעלה אתכם'.

הבן יהוידע מוסיף הסבר אחר לתליית איסור זה ביציאת מצרים: "כי מצרים נקראת ערות הארץ, כי הייתה מצד טומאתה פסולת וזוהמה של חלק הארץ, ודומה בזה לשרצים שהם פסולת וזוהמה של חלק בעלי החיים, לכך תלה הפרשתם של ישראל והבדלתם משקצים, להבדלתם ועלייתם ממצרים". בספר דף על הדף (הערות על הגמרא, בבא מציעא שם) כתב שהגר"ח שמואלביץ ביאר בשם רבו "שזהו המעלה שישנו בעם ישראל שאותו דבר שמטיב לאומות העולם, לנו לעם סגולה עם הנבחר הרי זה משחית ומהרס, משל לבן המלך שאותם מאכלים גסים שרגל בהם הכפריים והאיכרים, אותם מאכלים עצמם מזיקים לגוף המעודן של הנסיך, וזהו העליונות של בני ישראל שנפשם מטהרה ואינם סובלים שקצים ורמשים". ועיין בתוס' (עבודה זרה לא ב ד"ה דאכלי) שהשקצים שאוכלים הגויים מועילים להם להנצל מארס נחש.

2. על הפסוק "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים..." הביא רש"י את דברי הגמרא שאפילו אם היה הקב"ה מעלה את ישראל רק על מנת שלא יטמאו במאכלות אסורות- די בזה.

והקשה הכלי יקר (ויקרא יא מה ד"ה כי אני) שטעם זה אינו מספיק, שיש לשאול למה דווקא באיסור זה, מה מיוחד בו שזוהי מעלתו?

ועונה: "שכל הקרב הקרב ביותר אל הארץ ורחוק הוא מן האויר יש בו חלק גדול מן העפרוריות, מן אותן הגבוהים קצת מן הארץ כי הוא פונה ומביט אל מקור חוצבו". - כל בעל חי פונה, מביט וקרוב אל המקור ממנו נחצב, השרץ קרוב ביותר לאדמה מאחר ויש בו יותר גשמיות מרוחניות, לעומת זאת האדם הולך על שתיים ולא על ארבע, "כי חציו גשמי וחציו רוחני ופונה למעלה".

ולפי זה מבואר החילוק בין סוגי השרצים השונים: "לפיכך הרומש על הארץ ונגרר עליה שאין הילוכו ניכר יש בו חלק גדול מן העפרוריות, לפיכך הוא מטמא הנפש ביותר, ולפי שהגוף עלול ביותר לקבל טומאה מן הנפש על כן אמר בשרץ השורץ שהוא רחוק קצת מן הארץ אל תשקצו את נפשותיכם, שאינן גורמין לנפש כי אם שיקוץ ולא טומאה ולא תטמאו בהם היינו הגוף העלול ביותר ומקבל גם הטומאה, אבל השרץ הרומש על הארץ שהוא גרוע ממנו נאמר בו ולא תטמאו את נפשותיכם וקל וחומר לגוף וקל וחומר לשיקוץ".

לפי זה מתבאר גם לשון הפסוק 'המעלה אתכם מארץ מצרים', "ונתן טעם לדבר כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים מקום נמוך, אל ארץ ישראל שהוא גבוה מכל הארצות (זבחים נד ב), כדי להרחיק אתכם מן העפרוריות השולט ביותר במקום נמוך שאין האויר שולט שם כבמקום גבוה על כן תהיו זהירים ביותר מן השרץ הרומש על הארץ, וזה טעם נכון וברור".

3. כתב הפרי חדש (יו"ד סי' פד ס"ק ג) "והחמירה תורה בזה בהרבה לאוין ומלקות להיות שהוא איסור מצוי מאד בפירות, ירקות וקטניות וברוב מיני מאכלות, ואי אפשר להזהר מלהכשל בהם אם לא בזהירות גדולה. לפיכך הוצרך הכתוב לזרז ביותר ולהרבות לאוין".

בעניין חומרת האיסור וגודל החיוב להזהר ממנו, כתב הפלא יועץ (ערך בדיקה) "וכבר צווחו על זה בספרים צעקה גדולה ומרה שהרי כל אשר בשם ישראל יכונה לא יאכל נבלה וטרפה או בשר חזיר וכדומה אם יתנו לו כל כסף וזהב שבעולם ואם ירצו לאנסו יסבול עונשים מרים עד מות ולא יעבור... וכי דייקת באכילת נבילה וטרפה וחזיר ליכא אלא לאו אחד, ובאכילת תולעת אחת איכא ד' לאוין ובאכילת נמלה וכל שרץ העוף ה' לאוין נמצא האוכל בלי זהירות וכלי בדיקה במעט רגע אוכל מאה תולעים ועובר תילי תילים של לאוין בשאט נפש בלי שום הנאה כלל רק ממיעוט זהירות".

וראה גם בספר יסוד ושרש העבודה (שער ז פ"ד) שכתב באריכות על חומרת העוון הזה ועל גודל החיוב להזהר ממנו.

ב. איסור אכילת שרצים

שלשה סוגי שרצים אסורים מן התורה: שרץ הארץ, שרץ המים ושרץ העוף.

האוכל כל אחד משרצים אלו עובר בכמה איסורים⁴ (מסודרים מהקל לחמור) -

שרץ המים (כגון: סרטנים, תולעים וטפילים שעל עור הדגים וכדומה⁵) – עובר על ארבעה איסורים (שניים מפורשים בשרץ המים ושניים משותפים לכל השרצים):

א. 'וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת... מבשרם לא תאכלו ואת נבלתם תשקצו' (ויקרא יא י-יא)

ב. 'וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת לא תאכלו טמא הוא לכם' (דברים יד י)

ג. 'אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ...' (ויקרא שם מג)

ד. 'ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם' (המשך הפסוק הקודם)

שרץ הארץ (כגון: תולעים, חרקים וכדומה⁶) - חמשה איסורים (שניים משותפים לכל השרצים ועוד שלשה)

א. 'וכל השרץ השרץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל' (ויקרא שם מא)

ב. '...לכל השרץ השרץ על הארץ לא תאכלום כי שקץ הם' (ויקרא שם מב)

ג. 'ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ' (ויקרא שם מד)

ד. כמו איסור ג בשרץ המים

ה. כמו איסור ד בשרץ המים

שרץ העוף (כגון: זבובים, דבורים וכדומה⁷) - ששה איסורים (חמשה כמו שרץ הארץ ואחד נפרד לשרץ העוף)

א. 'וכל שרץ העוף טמא הוא לכם לא יאכלו' (דברים יד יט)

מקורות והערות

4. איסור אכילת שרצים נכתב בתורה שמונה פעמים. שתי פעמים לאיסור שרץ המים, שלש פעמים לאיסור שרץ הארץ והעוף (לפי שאף הוא מהלך בארץ, רש"י פסחים כד ב ד"ה צרעה), פעם אחת

לאיסור שרץ העוף ושתי פעמים לאיסור כללי- כך שהאוכל משרץ המים עבר על ארבעה איסורים, שרץ הארץ חמשה איסורים ושרץ העוף ששה איסורים.

במסכת מכות (טז ב וראה גם בעירובין כח א ובפסחים כד א) הגמרא מביאה את האיסורים: "אמר אביי אכל פוטיתא (פירש רש"י- שרץ המים) לוקה ארבע נמלה (שרץ הארץ- שם) לוקה חמש צרעה לוקה שש".

יש מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן (בשם כמה גאונים וראשונים) האם כשהתורה חוזרת על איסור כמה פעמים, לוקים עליו פעם אחת או שלוקים עליו לפי מספר הפעמים שהתורה חזרה עליו.

בספר המצוות (שרשים שרש ט) כתב הרמב"ם "ודע כי אתה ואפילו תמצא לשון החכמים כי מי שיעבור האזהרה הפלונית עבר על כך וכך לאוין או מי שיבטל דבר פלוני עבר על כך וכך עשה, לא יתחייב מזה שתמנה הלאוין ההם כלם כל אחד ביחוד ולא כל עשה ביחוד. כי הענין אחד ואין בו כפל. ואמנם אמרו שהוא עובר כך וכך עשה או כך וכך לאוין בעבור הכפל הצווי או האזהרה במצוה ההיא כי הוא עבר על אזהרות רבות או צוויים רבים. האלהים אם לא תמצאם יאמרו לוקה שתיים או לוקה שלש שאז ימנה כל אחד ביחוד. כי לא ילקה אחד שתי מלקיות על שם אחד, כמו שהתבאר ממה שהתפרסם בתלמוד במכות (יג א, יד א, יח א) וחולין (פב א, קב ב) וזולתם. ואולם ילקה שתי מלקיות על שני שמות. רצוני לומר שני ענינים שבאה אזהרה בכל ענין מהם ביחוד. וזה הוא ההפרש בין אמרם עובר משום כך ומשום כך ובין אמרם לוקה שתיים או לוקה שלש".

לשיטת הרמב"ם לא לוקים על מעשה איסור אחד אפילו אם התורה חזרה על איסורו כמה פעמים לדוגמא הלושב שעטנז לוקה רק פעם אחת למרות שהתורה חזרה על האיסור שתי פעמים.

לדבריו הגמרא במסכת מכות לא מובנת: "אכל פוטיתא לוקה ארבע, נמלה לוקה חמש, צרעה לוקה שש". כיצד? הרי לא לוקים על מעשה איסור אחד גם אם נשנו בו הרבה לאוין?

הרמב"ם (ספר המצוות לא תעשה קעט) מפרש גמרא זו לפי שיטתו. עיקר פירושו הוא שיש מיני בעלי חיים שכשאוכלם עושה כמה איסורים שונים, לא איסור שרץ עוף שנשנה שש פעמים, אלא שש איסורים שונים, על מנת להגיע לזה צריך שהבעל חיים יהיה גם שרץ עוף וגם שרץ ארץ וגם שרץ מים יחד.

איך זה יתכן? הרמב"ם מתאר סוגי שרצים שונים וכמה איסורים עוברים באכילת כל אחד מהם: "כי כשיקרה שיתילד בעל חיים בזרע מן הזרעים או בפרי מן הפירות ואחר כן יצא לאויר ואף על פי שלא נגע בשטח הארץ הנה אם אכלו אחד חייב מלקות אחת. לפי שבא בו לאו בפני עצמו כמו שבארנו במצוה שלפני זאת.

ואם פירש על הארץ והלך בה חייב על אכילתו שתיים. אחת משום וכל השרץ השורץ על הארץ לא תאכלום כי שקץ הם, ואחת משום וכל השרץ השורץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל.

ואם קרה עם זה שלא יהיה פרה ורבה חייב עליו שלש מלקיות. השתים שקדם זכרם והשלישית משום ולא תטמאו את נפשותיכם בכל השרץ הרומש על הארץ.

ואם נתחבר אל אלו שיהיה מעופף חייב עליו מלקות רביעית משום כל שרץ העוף טמא הוא לכם לא יאכל. ואם יחובר אל זה שיהיה שט במים עם היותו מעופף כמו שנראה זה תמיד במינים רבים חייב עליו חמש מלקיות. זה המלקות החמישית משום שרץ המים שכלל אותו לאו והוא אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם.

ואם יחובר אל זה שיהיה זה הבעל חיים בעצמו המתילד מן האוכל עוף גם כן חייב עליו מלקות ששית משום את אלה תשקצו מן העוף לא יאכלו".

על פי דרכו מפרש הרמב"ם מהם המינים המוזכרים בגמרא (פוטיתא, נמלה, צרעה): "יתכן שיהיה דג ושיהיה שרץ המים וכמו כן יהיה עוף ויהיה שרץ המים וכמו כן יהיה עוף ויהיה שרץ העוף. וזה הוא הפוטיתא שהוא עוף ושרץ העוף ושרץ הארץ ושרץ המים ולפיכך חייבין עליו ארבע מלקיות... וזאת הנמלה הנזכרת הנה היא הנמלה הפורחת המתילדת מעיפושי הפירות שאיננה פרה ורבה... והצרעה המתילדת מן העיפושים גם כן נוספת על אלו היותה עוף ושרץ העוף".

וכך פסק הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ב הל' כג) להלכה: "הרי שהיתה הבריה משרץ העוף ומשרץ המים ומשרץ הארץ כגון שהיו לה כנפים והיא מהלכת על הארץ כשאר שרצים והיתה רבה במים ואכלה לוקה שלש מלקיות, ואם היתה יתר על זה מן המינים שנבראו בפירות לוקה עליה ארבע מלקיות, ואם היתה מן המינים שפרין ורבין לוקה חמש, ואם היתה מכלל עוף טמא יתר על היותה משרץ העוף לוקה עליה שש מלקיות: משום עוף טמא, ומשום שרץ העוף, ומשום שרץ הארץ, ומשום שרץ המים, ומשום רומש על הארץ, ומשום תולעת הפירות, בין שאכלה כולה בין שאכל ממנה כזית, לפיכך האוכל נמלה הפורחת הגדילה במים לוקה חמש מלקיות".

כלומר, על מנת ללקות שש מלקיות יש לעבור שש איסורים שונים, אכילת שרץ מים, שרץ ארץ, שרץ עוף, עוף טמא, רמש הארץ, תולעת פירות- הרמב"ם טוען שיש בעל חיים בעולם שמתלכדות בו כל התכונות האלו והאוכלו אוכל כמה מינים שונים ויש כאן כמה איסורים שונים לכן לוקה כמה מלקיות.

הראב"ד (בהשגות) מקשה על הרמב"ם: "המאסף הזה אסף דברים שאינם בעולם שלא שמענו מימנו נמלה גדלה במים ולא שרץ העוף גדל במים, ואם בשביל ששולין דגים ואוכלין טעות הוא בידו ואילו מצאו חכמים מין זה לא היו משנים מפוטיתא לנמלה ומנמלה לצרעה". לדבריו, אין במציאות בעל חיים כזה שהוא גם שרץ המים וגם שרץ הארץ וגם שרץ העוף.

הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצוות שורש ט בשם הגאונים וכמה ראשונים) חולק על יסודו של הרמב"ם, הוא מסכים שאכן לא לוקים שתי מלקיות על לאו אחד למרות שנכפל, אך חולק עליו

בהגדרה מהו לאו אחד- לשיטת הרמב"ן ניתן במעשה איסור אחד להתחייב כמה מלקויות אם התורה כפלה את איסורו וכתבה בו כמה לאוין שונים והם מיותרים ולא נצרכים לדרשה.

וכך כתב, "ובודאי שזה דבר ברור אינו נעלם כלל שאין לחייב שתיים מלאו אחד אבל לא ראיתי מעולם לאחד מכל הראשונים שפירשו כך. ובידוע שראה הרב דברי בה"ג והוא כתב בהלכות דגים בלשון הזה לוקה ארבע דכתיב בדגים ושקץ יהיו לכם מבשרם לא תאכלו וכתוב בשרצים אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם הוו להו אל תשקצו ואל תטמאו תרין וכתוב השרץ השורץ סתמא לא שנא דים ולא שנא דיבשה, הני דויקרא, וכתוב במשנה תורה וכל אשר אין לו סנפיר וקשקשת לא תאכלו, נמלה לוקה חמש וכל השרץ השורץ על הארץ שקץ הוא לכם לא יאכל כל הולך על גחון לכל השרץ השורץ על הארץ לא תאכלום אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרומש על הארץ, צרעה לוקה שש חמש דשרצים ואידך כל שרץ העוף וגו'. עד כאן בהלכות. וכן כתב רב אחא משבחה גאון בשאלתות. וכן מפורש בהלכות רבינו יצחק אלפסי וזה הוא פירוש הגאונים כולם ז"ל. לא שיהו מחייבין שתי מלקויות על לאו אחד חס ושלום. וכל הראשונים כך פירשו וכן פירש המפרש הגדול רבינו שלמה וכל רבני צרפת אחריו".

[להרחבה והעמקה במחלוקת זו עיין בהעמק שאלה (ויקרא שאילתא פד אות א) וראה גם בערוך השולחן (יו"ד סי' פד סע' יג - יז)].

*פירוט הלאוין שהובא בגוף ההלכה הוא לשיטת הרמב"ן ורוב הראשונים.

5. כתב הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"ב הל' יב) "אי זהו שרץ המים אלו הבריות הקטנות כמו התולעים והעלוקה שבמים והבריות הגדולות ביתר שהן חיות הים, כללו של דבר כל שאינו בצורת הדגים לא דג טמא ולא דג טהור כגון כלב המים והדלפון והצפרדע וכיוצא בהן".

6. בשרץ הארץ כלולים שני מיני שרצים. כאלו הנוצרים מעצמם מעיפוש ורקב וכאלו הנוצרים מהפריית זכר ונקבה. דינים שונים לכל אחד ממיני שרצים אלו, פעמים והם מותרים מדאורייתא ופעמים שיהיו מותרים לגמרי. דיניהם יבוארו בעזרת ה' בהלכה שבועית בשבועות הקרובים.

7. "איזהו שרץ העוף? כגון זבוב או יתוש וצרעה ודבורה וכיוצא בהן, כל שמעופפים" (לשון ערוך השלחן סי' פד סע' ב)